

*Інна Михайлівна Сушицька,
здобувач Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*

СІМ'Я ЯК ГОЛОВНИЙ НОСІЙ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ, СВЯТ І ОБРЯДІВ

У статті розглянуто українські народні традиції, свята і обряди та їх вплив на формування дозвіллевої культури сім'ї; проаналізовано роль сім'ї та її особливості як головного носія народних традицій свят та обрядів в сучасному соціокультурному просторі. Значна увага відводиться весільній обрядовості сім'ї, сімейним традиціям, різдвяним і великоднім святам та важливості їх проведення. Досліджуються форми організації сімейної культурно-дозвіллевої діяльності в сучасному українському суспільстві на основі народних традицій, свят і обрядів.

Ключові слова: українська сім'я, культура, традиції, свята, обряди, сімейне дозвілля.

*Інна Михайловна Сушицкая,
соискатель Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств*

СЕМЬЯ КАК ГЛАВНЫЙ НОСИТЕЛЬ УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЙ, ПРАЗДНИКОВ И ОБРЯДОВ

В статье рассмотрено украинские народные традиции, праздники и обряды, их влияние на формирование досуговой культуры семьи; проанализировано роль семьи и ее особенности как главного носителя народных традиций праздников и обрядов в современном социокультурном пространстве. Значительное внимание уделяется свадебной обрядности семьи, семейным традициям, рождественским и пасхальным праздникам, важности их проведения. Исследуются формы организации семейной культурно-досуговой деятельности в современном украинском обществе на основании народных традиций, праздников и обрядов.

Ключевые слова: украинская семья, культура, традиции, праздники, обряды, семейный досуг.

*Inna Mykhailivna Sushytska,
graduate student of Managing Staff National Academy of Culture and Arts*

FAMILY AS A MAIN CARRIER OF UKRAINIAN FOLK TRADITIONS, HOLIDAYS AND CEREMONIES

The article deals with Ukrainian folk traditions, feasts and customs and its influence on the formation of a family leisure culture; the article gives a detailed analysis of a role of the family and its peculiarities as the main carrier of folk traditions, feasts and customs in the modern socio-cultural space. Much attention is given to the wedding ceremonies in the family, Christmas and Easter holidays and the importance of their spending. It is investigated the forms of of the organization of a family cultural and leisure activities in contemporary Ukrainian society, based on folk traditions, feasts and customs.

Key words: Ukrainian family, culture, traditions, feasts, ceremonies, family leisure

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої традиції, свята, обряди, що народжувалися протягом багатьох століть і освячені віками. Україна – самобутня держава, що славиться своєрідними народними традиціями, творчістю та культурою, які є тією високою поезією, без якої душа людини не може повноцінно розкритися, сформуватися, давати багаті плоди доброти, людинолюбства. Українські народні традиції втілюють характер народу і передаються від покоління до покоління не одну тисячу років.

Український народ – гостинна, дружелюбна, доброзичлива нація. Почуття гумору, артистизм, співучість українців прославилися на весь світ так само, як і їхній талант до створення художніх творів – вишивання та ткацтва, гончарства, малювання. Шлюбно-сімейні відносини та родинні традиції – досить складна і своєрідна сфера життя, суспільний інтерес до якої завжди був стійким і масовим. Пояснюється це тією великою роллю, яку сім'я відіграє в соціальному житті, в особистому та сімейному щасті кожної людини. Дослідження свідчать, що проблеми шлюбу і сім'ї та збереження родинних традицій зараз є першочерговими в оздоровленні суспільства. Адже нині ми все частіше стикаємося з тим, що частина населення не знає свого коріння, звичаїв свого рідного краю, землі, на якій живе, тих прекрасних культурно-історичних місць, на які так багата наша країна.

У вітчизняній науковій думці сформовано ряд теоретичних висновків про значення українських традицій, свят і обрядів у формуванні національної культури та духовного розвитку сім'ї. Так, розвиток сімейного побуту українського народу та весільну народну обрядовість висвітлюють народознавці О. Кравець, Н. Здоровега, В. Борисенко, В. Скуратівський та інші. Дослідники та збирачі народних звичаїв і обрядів XIX – початку XX століть М. Грушевський, А. Кістяківський, В. Мухіна, І. Оршанський, П. Чубинський та сучасні науковці М. Гримич, О. Івановська, Г.С. Лозко, А. Пономарьова внесли свій вклад у розвиток обрядової культури. Українське народне весілля як форму культури та його еволюцію досліджували М. Сумцов, Ф. Вовк, О. Правдюк, О. Курочкін та ряд інших науковців.

Українські традиції, свята і обряди пройшли певний шлях трансформації і стали компонентом якісно нового зразка народної культури, значним чинником у формуванні шлюбно-сімейних відносин, тому вивчення сім'ї як головного носія українських народних традицій, свят і обрядів, на наш погляд, є особливо актуальним. Об'єктом нашого дослідження є українська сім'я, предметом – сім'я як головний носій українських народних традицій, свят і обрядів. **Метою даного дослідження** є вивчення ролі української сім'ї як носія народних традицій, свят і обрядів на сучасному етапі формування та розвитку української культури. Відповідно до мети визначено наступні завдання: проаналізувати наукові джерела з зазначеної теми, дослідити трансформаційні процеси народних та сімейних традицій, свят і обрядів; визначити окремі компоненти весільної обрядовості; з'ясувати важливість проведення різдвяних і великодніх свят в сім'ї; дослідити форми організації сімейної культурно-дозвілдової діяльності в сучасному українському суспільстві на основі народних традицій, звичаїв, свят і обрядів.

Сім'я є історично-конкретною системою взаємовідносин, яка формувалася на основі міжособистісних інтересів подружжя, батьків, дітей та родичів, які були пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою. Унікальність сімейних стосунків та родинних традицій полягає у ставленні міжособистісних взаємин, які виникають на ґрунті кохання, любові, кровної спорідненості. Сімейна злагода, що складається із взаємоповаги, взаємодопомоги, взаєморозуміння, а також з піклування про сприятливий морально-психологічний клімат і захист кожного члена сім'ї, – необхідний культурно-педагогічний фон у виховному процесі. Добрі традиції згуртовують сім'ю, допомагають зберегти ті зерна вічного, доброго, розумного, завдяки яким життя стає цікавіше і корисніше. У дитинстві й підлітковому віці діти сприймають багато народних традицій ще не усвідомлено, в ігровій діяльності, що сприяє легкості їх засвоєння. В цьому й полягає величезна роль народних традицій, за допомогою яких значною мірою формується особистість людини. Батьки разом з дітьми можуть організовувати і проводити Різдвяний вертеп, театралізувати дійство «Зустріч весни», вивчати козацькі та дохристиянські звичаї і обряди нашого народу. Це не тільки збагачує членів родини духовно, але й ще більше їх згуртує.

Традиції виступають суттєвим компонентом організаційних форм сімейного дозвілля. Важливим завданням для підростаючого покоління є формування пошани до старших, поваги до матері. Саме тому доброю традицією стали сімейні вогники, присвячені Дню Матері, Дню сім'ї, Дню захисту дітей. Найпоширенішою внутрісімейною традицією нині стало святкування особистісних дат членів сім'ї (дні народження, подружні ювілеї, повноліття, весілля). До комунікативних традицій належать традиції сімейного обіду, зібрання і зустрічі кількох поколінь родини для відпочинку, вирішення важливих питань, повноцінного спілкування.

У сучасній українській сім'ї сформувалися багаті творчі традиції, зокрема: вечори – розповіді історій, пригод, які складаються з різноманітної особистої творчості членів сім'ї, аматорських концертів, маскарадів, вигадування загадок-жартів, підготовка сюрпризів, подарунків. Стали популярними культурні традиції – відвідування музеїв, театрів, концертів, опанування правил шляхетності, благодійна діяльність. Формуються рекреативно-спортивні традиції: туристичні походи і поїздки, прогулянки для ознайомлення з історією рідного краю, міста, села, спілкування з природою, заняття спортом.

Особливе місце посідають реліктові традиції кожної окремої родини, до яких належать культ предків і родинних реліквій. В закладах культури проводяться заходи, пов'язані з спогадами, з розповідями про гідні вчинки членів сім'ї, переглядом фотокарток, знаннями минулого власної родини, ставленням до життя, до життєвих правил і законів, якими керується та чи інша родина, її інтересів та ідеалів. Спільні святкові переживання, родинні традиції, турбота про іншого, радість за близьких дають всім заряд позитивних емоцій, залучають до творчої праці, створюють неповторну атмосферу сімейного вогнища, сприяють духовній єдності членів сім'ї, близькості і довіри.

Важливою інтеграційною основою української родинно-сімейної культури виступає релігія. В українській родині за останні десятиріччя значне місце

посідають релігійні традиції, такі як хрещення дітей, вінчання, поминання померлих рідних, Водохрещення, Різдво, Великдень, Трійця тощо.

До релігійно-сімейних свят належить і свято Іменин, яке в Україні набуло поширення під впливом інших культур, насамперед західних, бере свій початок від часів хрещення Русі. Певно, пошанування святих перетворилося на святкування дня народження, оскільки люди мали імена, визначенні календарем церкви. Отже, іменини – це одночасно відзначення іменинника і його святого заступника, а тому, як правило, обряд починався участю у богослужінні. У народному святкуванні іменин знайшлося місце елементам обрядів з інших родинних свят та звичаїв гостини. Запрошені на іменини приходили з хлібом та іншими подарунками, «гутали» винуватця свята, тобто, посадивши на вивернутий кожух, піднімали із побажанням стільки разів, скільки років виповнилось. «Гутання» може набувати інших форм: піднімання на стільці, на подушці, просто на руках, при цьому дитину саджають на гроші, щоб багатою була. Ці обряди проводяться обов'язково за участю кумів, які цього дня шануються не менше за рідних батьків. Звичай тягти за вуха, «щоб швидше ріс», йде від дитячих забав і в основі своїй має яскраво виражену імітаційну функцію. Останнім часом вважається традиційним вітати іменинника, співаючи «Многая літа» [7, 56].

З давніх-давен наші предки вшановували різдвяні свята. На час, коли ми святкуємо Різдво Христове, ще до християнства в Україні, припадало свято зимового повороту сонця. Це була пора ворожіння на майбутній рік, тому ми й тепер в різдвяних звичаях маємо цілу низку дохристиянських елементів. Свято Різдва Христового почало відзначатися на Русі з X століття після запровадження християнства. Але простому люду важко було відмовитися від своїх традицій. Багато язичницьких звичаїв і обрядів стародавніх слов'ян – веселе ходіння ряджених по хатах, багаті застілля, ворожіння, колядування – все це природно поступово злилося з Різдвяними святами і святкуванням Нового року. Дванадцять днів після свята Різдва називають святками, тобто святими днями, оскільки ці дні освячені великими подіями Різдва Христового [5, 4].

У народі вірили, що у святковій (святочній) ночі всяка нечиста сила з'являється для того, щоб лякати християн. Саме тому у ці ночі ніхто не спить. У молоді є багато новорічних витівок. Дівчата, хвилюючись за своє майбутнє, цілими ночами ворожать: то ллють на воду розтоплений віск, то кидають за ворота чобіток і дивляться, куди спрямований його носок – у той бік і заміж віддадуть. За традицією дівчата зрізали гілки вишні і ставили їх у воду на покуті або на вікні. Якщо вони розцвітали до Нового року або до Різдва, то це означало близький шлюб.

З різдвяно-новорічною святковістю безпосередньо переплітаються колядки і щедрівки, вертепні та Маланкові вистави, романтичні ворожіння тощо. Після вечері у різдвяну ніч і у день Різдва ходили ватаги колядників і вітали зі святом рідних і близьких. Віра, що щирі побажання добробуту, щастя, здоров'я, висловлені саме в цей день, обов'язково здійсняться, була в народі непохитною. У деяких місцевостях України, окрім хлопців, ходили дівочі ватаги. Чим більше колядників відвідає оселю, тим щедрішим буде для родини рік. Колядування та щедрювання глибоко народні в найточнішому розумінні цього слова. Вони належать до найдавніших народних дійств у слов'янській культурі. Виникли вони задовго до Різдва

Христового (III-II тисячоліття до нашої ери). З прийняттям християнства ці звичаї зазнали різного роду змін, пов'язаних з новим віруванням.

Щодо змісту, то колядки і щедрівки відзначаються великою різноманітністю мотивів. Умовно їх можна поділити на шість окремих груп: колядки і щедрівки з хліборобськими, мисливськими, казково-фантастичними, військовими, весільними та біблійно-релігійними мотивами. У колядках надзвичайно важливе місце посідають мотиви кохання. У них оспівується дівоча краса, яка порівнюється з красою царівни або королівни. Ці колядки своєю символікою нагадують весільні пісні, до яких вони наближаються ще й характером величання. Отже, всі колядки даної групи мають на меті напроорочити щасливе весілля в домі, одружитись і жити в щасті й достатку [3, 14-15].

Новий рік та Різдво, як колись, так і нині, вважаються родинними святами. Потрібно, щоб у ці дні вся сім'я збиралася за одним столом. Згідно з Євангелієм отці церкви у своїх писаннях зображають свято Різдва Христового найбільшим, всесвітнім і найрадіснішим, яке є основою і початком для інших свят.

Великодні дні опоетизували дійства з виготовленням писанок. На Київщині оповідають, що коли Ісус Христос ходив із св. Петром по землі, то вони проходили через одне село, а там жиди були; побачили вони Христа та й почали камінням та грудками шпурляти в нього. І як торкнеться камінь чи грудка Ісусової одягу, зробиться з них писанка. Святий Петро позбирав усе те до кишені, а пізніше людям роздав. З того й пішов звичай готувати писанки на Великдень [3, 403].

Найкolorитніше та найцікавіше свято, яким закінчується літній сонячний цикл календарних дохристиянських свят, – свято Купала, або Купайла, що з часом, після прийняття християнства, деякою мірою трансформувалося в церковне свято. Зі святом Купала пов'язані обряди очищення вогнем та водою. Після поширення християнства давнє народне свято Купала внаслідок «християнського нашарування» почало називатися святом Івана Купала. Це свято відбувалося саме в період, коли сонце приходило до зеніту – найвище піднімалося над землею, давало найбільше тепла і світла, виявляло свою найвищу чудодійну силу для рослинного і тваринного світу та для людини. Це свято символізує народження літнього сонця – Купала, і тим самим завершує панування весняного сонця – Ярила. Бажаючи йдуть у ліс шукати цвіт папороті, як правило, парами. Лише в Купальську ніч на папороті, серед ночі розцвітала чарівна вогняна квітка щастя – кочережник. Хто її зірве, той усе на світі знатиме, дістане без труднощів усі скарби, матиме чудодійну силу робити все тією рукою, яка зірвала квітку щастя. Той щасливець причарує найкращу дівчину, матиме найкращий урожай, не боїтиметься лихих сил.

У вечір цього дня дівчата гадають на судженого – кидають у воду свої вінки, а хлопці повинні їх дістати. Вінок – це символ щастя та одруження. Якщо вінок тоне відразу – коханий розлюбив і весілля з ним не відбудеться, до берега приб'є – незаміжною бути в цьому році. У кого вінок найдовше пропливе – буде щасливою, а у кого свічка довше прогорить – проживе довге-предовге життя. Не підглядаючи, дівчата зривали букет квітів, який потім клали під подушку. Якщо зранку виявиться, що зірвано, як мінімум, дванадцять різних трав, то у дівчини є великий шанс вийти заміж у цьому році. Основним стрижнем,

довкола якого відбуваються дійства, є купальський вогонь, який символізує сонце – зародок у материнській утробі. Коли вдало перестрибнуть багаття юнак з дівчиною – вони неодмінно одружаться і проживуть у злагоді все життя. Тому важливо знати, що не можна стрибати через Купальське вогнище будь із ким, а лише з судженим (судженою).

За своєю структурою свята та обряди – не тільки форма дозвілля. Сімейне життя українців традиційно супроводжувалося різноманітними обрядами, звичаями та ритуалами, які відзначали певні етапи життя людини: утворення сім'ї, народження дитини, її повноліття, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї. Завжди визначною подією в житті кожної родини було народження дитини, оскільки за народним уявленням «хата з дітьми – базар, а без них – цвинтар». Вагітну жінку не можна було ляяти та ображати. До першої купелі лили свячену воду аби дитина була здоровою. Щоб дівчатка були гарними, їм додавали меду, молока та квітів, а хлопчикам – дев'ясилу, щоб росли здоровими та дужими.

Новонароджену дитину треба було якнайшвидше охрестити. У обряді хрещення на перший план виступають хрещені батьки. Вони були для хрещеника другими батьками, бо мали за обов'язок опікуватися дитиною, допомагати у скрутну хвилину, брати участь у її вихованні. Хресні мали бути хрещеними та перебувати у церковному шлюбі. Після хрещення до хати приходили родичі та сусіди. Не можна було приходити з порожніми руками.

Сімейні обряди та ритуали тісно перепліталися з магічними заходами, котрі мали забезпечити сім'ї та окремі людині щастя, багатство, захистити її від злих сил. Поступово втрачаючи свій первісний зміст, магічні обряди набувають розважального характеру. Так формувався багатофункціональний обрядовий комплекс. Таким в основному він залишається і сьогодні, хоча дещо трансформувалася.

Українці завжди надавали великого значення утворенню сім'ї. Відповідно до цього формувалася весільна обрядовість, що включала в себе ігрові дії, танці, співи, музику. Весільна обрядовість кожного етнічного регіону має свої звичаї та обряди, які дещо збігаються, але й мають багато відмінностей.

Система дошлюбних взаємовідносин передбачала певні норми залицяння та сватання. Молодь спілкувалася в межах свого села, а в містах – у межах вулиці, навіть свого «кутка» на людях, тобто перебували під певним соціальним контролем. За звичаєм дівчина і хлопець наодинці могли бути лише до заходу сонця. Після того як дівчина з хлопцем домовлялися побратися, відбувалося сватання. Хоча й нерідко долю дівчини без її згоди вирішували батьки. Наречений обирає собі старостів, один з яких старший, другий – молодший, які з хлібом ідуть до батьків дівчини.

Майже у всіх народів в шлюбному ритуалі присутні сліди матріархату. Тому й не дивно, що у весільних дійствах особлива роль належала матері. Саме вона вирішувала питання про заміжжя дочки, виряджала молодих до вінчання, вбирала дочку-наречену у вінок. У загальному українське весілля поділяється на три цикли: передвесільний, власне весільний і післявесільний. Прихильність долі, згідно з народними віруваннями, залежала від правильного дотримання канонів обряду, тому під час весілля намагалися старанно виконувати ті приписи, значення яких було надзвичайне особливо в переломні моменти життя

людини. Обов'язковими атрибутами таких обрядів був мед як напій, як компонент страви або як окрема страва, а також віск у вигляді весільної свічки.

Обрядова їжа, складовим компонентом якої є мед, набуває символічного значення, яке, можливо, уже не усвідомлюється носіями традиції. Мед був не лише компонентом короваю, але й обрядовим хмільним напоєм під час випікання короваю та після обрядового занесення його до комори. Процес випікання весільного короваю обов'язково супроводжувався частуванням коровайниць медом [2, 45].

Сучасне українське весілля та форма його проведення вже великою мірою залежить від вибору і смаків самих молодих, їхніх батьків та родичів. Сучасними особливостями весілля є ускладнення їх організації і влаштування. Стало традицією запрошувати тамаду, в чиї обов'язки входять забезпечення і підтримання доброго настрою, організація розваг, різноманітних конкурсів тощо. Проводяться весілля в українському народному стилі, або так зване стилізоване українське весілля – з використанням народних елементів одягу, декорування та прикрас у сучасному весільному вбранні, весілля в загальноприйнятому сучасному європейському стилі. Досить часто весілля організовується спеціалізованими фірмами, так званими весільними агенціями, вони і є відповідальними за весь весільний процес, починаючи від запрошення гостей і до підбору квітів на весілля.

Від покоління до покоління передаються мовні традиції української сім'ї, забезпечуючи функціонування та чистоту рідної мови. Вони гарантують спадкоємність і передачу новим поколінням культурних надбань і духовного досвіду людства, української нації, окремої сім'ї, особистості. Великий мислитель Сократ розвив думку про те, що людину можна пізнати через її мову, що мова є інтелектуальним портретом людини, вмістив свої думки в афоризмі: «Заговори, щоб я тебе побачив».

Хоч би яким важким було повсякдення, саме за допомогою народних і родинних свят народ самоочищався, возвеличувався і налаштовувався на оптимістичну хвилю. У святковій структурі якнайдовше зберігається етнічне коріння нації, від якого постійно відгалужуються усе нові й нові пагінці самооновлення, а отже, і самозбереження [4, 5]. Національна традиція, її трансформація стає важливим чинником поступу нашої педагогіки та культурології. Людство прямує до зближення інтересів, до взаємодії в розвитку й виживанні, і водночас жоден народ не бажає втратити найліпших якостей і прикмет своєї самобутності, неповторності.

На збереження сімейних народних традицій та виховних функцій родини спрямовують свою діяльність клуби сімейного відпочинку, які практикують різні форми роботи: лекції, зустрічі з фахівцями, конкурси та розважальні програми, вечори творчих родин тощо. Успішно працюють аматорські об'єднання сімейно-побутового напрямку в Івано-Франківській, Донецькій та Запорізькій областях України, серед них: клуб «Молодої сім'ї» Тростянецького Будинку культури Долинського району, «Азбука для двох» Народного дому с. Нижній Березів Косівського району, «Сімейної музики і поезії» Цуцилівського БК Надвірнянського району, що на Прикарпатті; клуб «Сімейне дозвілля» Розівського РЦКД, «Кум до куми» Новгородського СБК, «Від родини до України»

Запорізького БК, «Бухта закоханих сердець» Мелітопольського РБК, клуби «Сім'я» і «Родина» Рівнянського та Заливнянського сільських клубів Запорізької області [6, 540].

У багатьох районах України проходять конкурси молоді сім'ї, які організовує районна соціальна служба сім'ї і молоді разом з працівниками культури. Щоб не бути під час такого дійства осоромленими, молодята повинні знати свій родовід і родовід свого «суженого» чи «суженої», улюблені пісні батьків, інших старших членів родини, їхні професії, уподобання [1, 64].

Таким чином, святково-обрядова діяльність супроводжує життя сім'ї від самого її народження до останніх днів життя людини. Вона все більше охоплює сферу сімейного відпочинку, все наполегливіше входить у практику сімейних клубів та інших подібних об'єднань, посідає чільне місце в роботі закладів культури з сім'єю. Час вимагає постійного вдосконалення форм культурно-дозвілєвої діяльності сім'ї, примушує постійно замислюватися над тим, якою їй бути.

Національні традиції свята та обряди, їх трансформація в сьогоденні й майбутньому стають важливими чинниками поступу нашої культурології, які об'єднують націю, підтримують її життєздатність, формують високий національний ідеал. Сім'я в часи активного відродження української культури залишається первісним і сутнісним осередком національно-культурного виховання, головним носієм українських народних традицій, свят і обрядів.

Література

1. *Бабенко Н.Б.* Українські народні традиції, свята і обряди як прояви сімейної культури//Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал /Н.Б. Бабенко – К.:Міленіум, 2013. – №2. –221 с.
2. *Борисенко В.К.* Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження /АН УРСР Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографи ім. М.Т. Рильського; [відп. ред. М.М. Пазяк] /Валентина Кирилівна Борисенко. – К.: Наукова думка, 1988. – 192 с.
3. *Воропай О.* Звичай нашого народу: [у 2 т.]. (Етнографічний нарис) / О. Воропай. – К.: Оберіг, 1991. – Т.1. – 500 с.; Т.2. – 446 с.
4. *Скуратівський В.Т.* Святвечір: [у 2 кн.]. / Василь Тимофійович Скуратівський. – К.: Вироб.-комерц. фірма «Перлина», 1994. – 288 с.
5. Свята мого дитинства [упоряд. І.О. Клід]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 120 с.
6. *Семенюк Алла.* Аматорські об'єднання клубних закладів України як форма соціальної активності населення//Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. II конгрес САУ: тези доповідей (Харків, 17-19 жовтня 2013 р.)/А. Семенюк – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – 568 с.
7. *Шейкіна К.О.* Українські традиції /К.О. Шейкіна. – Х.: Веста, 2011. – 64 с.